

NEMESSÉG ÉS PARASZTSÁG WERBŐCZI UTÁN.

A magyar társadalom története a XIX. században végbement nagy átalakulásig elsősorban a nemesség és a parasztság története volt. Városi polgárságunk ugyanígy a múltban nem volt különösebben jelentékeny sem számára, sem anyagi erejére, sem művelődési vagy politikai súlyára nézve, így társadalmunk történetében nem tölthetett be olyan szerepet, mint a legtöbb nyugateurópai államban. A magyarság társadalmi alkatának jellegét tehát elsősorban a nemesség és a parasztság tömegei határozták meg. Bár politikai szerepe és politikai értelemben története csak a nemességnek volt, mégis a történeti életnek azok az erői, melyek a népiséget táplálják és a nemzet sorsát alakítják, nem korlátozódnak pusztán a politikai hatalom birtokosaira. A nemesség és a parasztság azonban a történelem folyamán nemcsak a nemzet vagy a nép összefűző nagy egységében találkozott össze, hanem az életforma síkján és a társadalmi kapcsolatok útján is. Ha ezeken elindulunk, elsősorban a két nagy társadalmi test kialakulásának, viszonyának, arányának, rétegeinek, ezek életmódjának és életlehetőségeinek, műveltségi s végül — mondhatjuk — élettani összefüggéseinek kérdései lépnek előnkbe.

A nemesség és a parasztságnak vele párhuzamos társadalmi rendszere, a jobbágyság úgy ahogy századokon keresztül előttünk állanak, a XIII—[^]1Y· századnál távo-

labbra nem tekintenek. A szabad- és szolgálállapot, valamint a szolgálat és a szolgáltatás szerint erősen tagolt Árpád-kori társadalom felbomlása nyomán akkor jelentek meg a nemesi rend és az egységes jobbágysztyály körvonalai. A lassan végbemenő nagy gazdasági és társadalmi kiegyenlítődéshben mind a nemesség, mind a jobbágyság különböző társadalmi elemekből rakódott össze s míg voltak függő viszonyban levő jüsőbbjrétegek, melyeknek sikerült magukat a nemesi rendbe felküzdeni, voltak viszont független elemek is, melyek kedvezőtlenebb körülmények között a jobbágyság osztályába hanyatlottak. A nemesi rend és a jobbágysztyály között az elválasztóvonal sokáig nem is volt határozott. A nemesség a jobbágyságtól élesebben csak a XV. század végén, a nemesi rend zömét alkotó köznemesség politikai hatalmának kibontakozásával kezdett elkülönülni. A nemesség zömének és alsó rétegeinek nagy érdeke volt, hogy közjogi állása és a nemesi egyenlőség elve — védekezésként a hatalmas főnemeseikkel és a fejlődésnek a gyengébb nemeseket súlyos következményekkel fenyegető irányjaival szemben — a jog rendszerébe ágyazzassék be. A nemesi rend ragjainak nagy része ugyanis a XIV—XV. század folyamán függő helyzetbe került az egyre több hatalmat szerző nagyurakkal szemben s e függőségben lassan-lassan elenyésztek a nemesi szabadság személyi jogai is. Az a veszély fenyegetett, hogy a nagybirtok társadalmi kapcsolataiba jutó nemesekből a földesúri népek új rétege fog kifejlődni. A XV. században a köznemesség — rendszerint egy-egy főúri párt táboraként — hozzájutván a politikai hatalomhoz, végül a nemesi egyenlőség szemlélete közfelfogás lett s ez egyenlőséget a jog tételei is körülbástyázták.

Az egyenlő nemesség szemléletének sikerében nagy rész illeti meg Werbőczy István híres Hármaskönyvét, amely törvényerőt alakilag ugyan sohasem nyert el, de mégis

a törvénykönyv tekintélyére emelkedett, s három századon keresztül az országnak, elsősorban pedig a nemesi jogoknak páratlan súlyú kútfeje volt. Írója a köznemesség politikai törekvéseinek jegyében, hézagot nem ismerő rendszerben szerkesztette meg. az «una eademque nobilitas», az «egy és ugyanazon nemesség» egyenlőségének tételeit. A «primae nonus», a Hármaskönyvnek a nemesek sarkalatos jogait leszögező szakasza méltán lett a magyar nemes féltékenyen őrzött fundamentuma. Ez a szakasz felsorolja a nemesek «fő» szabadságát és azzal zárja, hogy a «nemesek alatt pedig e helyen általában minden főpap és zászlós urakat s a többi országnagyokat és az országnak más előkelőit értesed, kik mindenkor egy s ugyanazon szabadság kiváltságával ékesítvék». Vagyis — tanította a Hármaskönyv több mint három századon keresztül — a nemesi rend tagjai között, legyenek azok hatalmas zászlós urak vagy parasztmódra élő szegény bocskoros nemesek, nincs különbség: szabadsága, joga és kötelme mind-egyiké ugyanaz.

A nemesi jogok rendszerbe foglalásának csupán egyik következménye volt a nemesi egyenlőség, a másik: a nemesség és parasztság elválasztó társadalmi határának élesebb kidomborodása lett. Akkor ugyanis, amikor a nemesi rend alsó fokain álló rétegek egyenlően részesültek a nemesi szabadságban, e rétegek egyúttal eltávolodtak a jobbágyságtól, mellyel eddig a jogi állás tekintetében többé-kevésbé összefüggtek. Ezt az eltávolodást egyidejűleg más körülmény is segítette: a jobbágyság letaszítása eddig elfoglalt társadalmi állásáról. Werbőczy ugyanis jogi munkálatát arra az országgyűlésre terjesztette be, amelynek az 1514. nyarán elviharzott parasztfordalom után a megtorlás feladatát kellett végeznie. A büntető rendelkezések és a parasztsokra rakott terhek között a legsúlyosabb következménye a szabad költözkö-

dési jog elkobzásának, a paraszt örökös röghöz kötésének volt, minthogy ez a jobbágy egész társadalmi helyzetének átalakulását, alásüllyedését vonta maga után. A jobbágy örökre földjéhez köttetett, de — hirdette Werbőczy — csak munkája díja volt az, ami megillette földjén, melynek birtoka urára nézett.

A magyar középkorvég társadalmi mozgalmából tehát, amelyek az 1514. évi törvényekben és Werbőczy munkájában szűrődtek le jogtételekké, «una eademque nobilitas», valamint a birtokos hatalmára adott és birtokszerzésre képtelen örökös parasztság született. Ugyanakkor, amikor már maga a nemesi egyenlősítés is szakadékot vágott a nemesség és parasztság közé, a szakadékot áthidalhatatlanná mélyítette a jobbágyság új rendszere. Az ország tulajdonképpen két részre szakadt: a nemesi kiváltságokkal élőkre és a kiváltságokban nem részesedőkre. Nemesség és parasztság a jog mértékében két külön világfoglalata lett, amely egymásra nézve idegen és egymástól el van zárva.

A szakadékot az eltelő idő nem szűkítette, hanem inkább szélesítette. A nemességben kiváltságos helyzete felsőbbbbséges, a jobbágyságban küzdelmes sorsa alárendelt társadalmi öntudatot fejlesztett ki. Az elzárkózó nemesi tudatban a felsőbbbbség az elrendeltetés érzetével párosult, aminek például Hont megye — II. Józsefnek a jobbágyok javára szóló rendelkezéseivel szemben érvelve — így adott kifejezést a császár előtt: a gondviselés, mely az emberi nem felett örökös, úgy akarta, hogy némelyek királyoknak, mások nemeseknek, mások szolgáknak szülessenek. Ez a szemlélet, a rendi megosztás ősi eredetének hitével, a társadalom széles köreit áthatotta; Kolozsvár város már egyik, 1603. évi statútumában így nyilatkozik: «az régi szent királyok, kik az országot három részre osztották, tudniillik nemességben, parasztságban és városi rendek-

ben, mindeniket különb-különb törvényekkel úgy rekesztették el egymástól, hogy semmi elegyedés ne lenne». Az öntudat a kor felfogásához híven a külvilágban is megkülönböztetést kívánt s így a megyék a jobbágnak egyes ruhaneműek, például a posztóruha és a csizma; a jobbágyasszonynak pedig a csipke viseletét megtiltották; jobbágy viseletnek a darócot és bocskort utalták ki.

A nemesség és a parasztság társadalmi törése azonban a valóságban sohasem volt olyan határozott és főleg sohasem volt olyan egyenletes, amilyenek a jogi tételek világánál és a lelki magatartás tükrében mutatkozik. Az életben sem a nemesség, sem a jobbágyság nem volt egységes s miként az utóbbit különbözö, egymás fölé lépcsözetesesen illeszkedö rétegek osztották meg, akként a nemességet is egymástól különbözö és sokszor ellentétes érdeket ápoló rétegek tagolták fel. A vagyonos jobbágygazdát, aki szükség esetén urát is száz aranyakkal segítette ki, a valóságban nagy úr választotta el a jobbágyságban vele osztályos társától, a más háta mögött lakó szegény zsellértől, viszont a nagy uradalmak büszke urát, aki előtt olykor a királyi korona vagy a fejedelmi szék fénye sem remény nélkül csillant meg, a valóságban szintén mérhetetlen távolság szigetelte el a néhány holdas földjén parasztsorban szántóvetö kisnemestől. A rétegek a nemesség elvi egysége s a jobbágyság közös osztálybelisége ellenére más életszintet és más életformát jelentettek s e tekintetben egyes nemesi és parasztrétegek a nagy társadalmi és lelki hasadás fölött is összetalálkoztak.

A nemesség rendjén belül minden korban kétséget nem hagyó éles jegyeket viselt az ú. n. főnemesség, mely az 1608-ban törvénybe iktatott főrendi táblával tulajdonképpen közjogilag is elvált a nemesség többi részétől, az ú. n. köznemességtől. A magánjogi cselekmények tekintetében ugyan a főnemesnek továbbra is egy sorsa volt a

«Bene possessionatus» nemesi család kúriája.
Az Ostffy-kastély Ostffyasszonyfán Vas megyében.

Alföldi polgár háza. Diószeghy Sámuel főbíró háza Debrecenben.
Itt szállt meg XII. Károly svéd király 1714-ben.

köznemessel, de az «una eademque nobilitas» ereje ebben ki is merült s a köznemes a főnemestől, aki a falvak egész sorának, esetleg százainak volt ura s nemes és nem-nemes szolgáinak egész hadával körülvéve, tartományi úrként élt egy-egy messze híres várban, Werbőczy tanúságtételei ellenére is idegennek érezte magát. «Nagyságodhoz — mondja a nemes ember a mágnáshoz egy XVII. századi színdarabban — én nem tehetem magamat, mert Nagyságod nem ember, hanem úr!» Valóban: dominus, úr csak a mágnás volt, a közfelfogás csak őt tartotta annak s a megyei adószedő a lajstromban a birtokosok felsorolásánál rendszerint nem is mulasztotta el neve mellé a «magnificais» vagy «dominus» hozzáfűggesztését. Egy-egy megyében általában csak 1—2—3 nagy uradalom volt s olykor több megyében is ugyanaz a főúr volt a nagybirtokos, úgyhogy a nagybirtokos főnemesek száma az egész országban rendszerint a száz alatt volt. A nemesség teljes tömegében tehát a főnemesség számra nézve szinte jelentéktelen volt, politikai és gazdasági hatalma azonban annál nagyobb s az életforma, amelyet képviselt, elérhetetlen zárt világ a köznemesség számára. Főnemes és nemes érdekei ritkán voltak közösek, gyakrabban ellentétesek s olykor össze is ütköztek. így a feszültség sohasem engedett fel köztük. A főnemes lenézte a köznemességet, még Széchenyi is «tudatlan nyers bagázs»-nak nevezte, viszont a köznemesek megrontóikként gyűlölték a főurakat, akik hatalmuknál fogva velük szemben mindent el tudtak érni. A nemesek panaszai és vádjai a főnemesekkel szemben elnyomatásuk miatt a XVI. században éppúgy hangzanak, mint a XIX. század első felében.

Egységes és közös életformára azonban a nemesség rendjében akkor sem találunk, ha a csekélyszámú főnemességet a közjogi és a társadalmi viszonyoknak megfelelően külön rendnek tekintve, az ú. n. köznemességet önmagában szem-

leljük. Ebben a tömegben, amely tehát jóformán az egész nemesi rendet felöleli, még mindig nagy társadalmi távolságok vannak, elsősorban a birtokos, azaz jobbágyok felett uralkodó és a birtok nélküli, vagyis a földjén jobbágy nélkül éldégélő kisnemes között.

Birtokos, «*possessionatus*» és birtoktalan nemes között a határvonal nem volt egészen tiszta s nem mindig húzó* dott pontosan a jobbágytalanság, illetőleg zsellértelenség vonalán. Torna megye 1696-ban például azt tekintette birtokosnak, akinek legalább egy ekés jobbágya és két zsellére, Pozsony megye 1697-ben azt, akinek legalább 4 ekés jobbágya volt. A 8—4 jobbágy felett rendelkező birtokos nemes is az életnek természetesen más feltételeivel rendelkezett, mint olyan birtokostársa, aki tízesével számolhatta jobbágyait s ennek arányában terjeszkedett ki saját majorsága. Ez utóbbiak voltak az ú. n. «*bene possessionati*»-k, a jó birtokosok, akikből azonban egy-egy megyére még mindig csak néhány esett, a birtokos nemesek nagyobb része kisebb vagyonú lévén.

Ha «nemesi életformádról» szólunk, tulajdonképpen a «*bene possessionatus*»-nemességre gondolunk, ők a rendi korszak utolsó századában az ú. n. táblabíró-világ alakjai, akiket utóbb «*dzsentrink*»-nek neveznek. A megyék tisztviségeit — törvények és megyei szabályrendeletek értelmében csak birtokosok lehettek a megyék tisztviselői — ők tartották kezükben, ők voltak tehát egy-egy megye igazi urai, politikai és szellemi világának formálói. Ősi megyéjükben szűkebb pátriájukat látták, otthonuk volt és ragaszkodtak hozzá, falusi kastélyuk vagy udvarházuk megannyi gazdasági központ volt, maguk pedig egy-egy kisebb társadalom csúcsán álló vezérlők. A nemesi öntudat forrásait bennük kell keresni s a megyei politikában ők a vezetői a tőlük anyagi lehetőségekben és műveltségben messze elmaradó ú. n. kisnemességnek.

E kismemesek — kurialisták, egytelkesek, armalisták, paraszttelken élő nemesek, — akiket együttvéve már a múltban is «gyengébb tehetségű», szegény vagy — mivel a törvények, főleg pedig a megyék rendszeresen megtaksálták őket adókkal — «taksás nemes»-eknek neveztek. Az egyes elnevezések alatt nem mindig és nem mindenütt értették ugyanazt, de abban eltérés nem volt, hogy e nevek alatt birtoktalan szegény kismemeseket jelöltek.

A kurialisták, akiket rendszerint «nobiles unius sessionis»-nek, egy telkes nemeseknek is neveztek, csupán egy telek urai voltak s ezen maguk éltek, szántottak-vetettek, gazdálkodtak. Egy-egy községben gyakran nem lakott más, csak kuriális nemes s ilyen Kiriális község rendszerint több is volt egy-egy csoportban, arra mutatva, hogy az egész vidéket hajdan, megtelepülésekor várjobbágyok, serviensek vagy más, a nemesi rendbe a XIII—XIV. századi társadalmi kiegyenlítődés során felemelkedett kisbirtokos ősök vették birtokukba. Szűk határú falvaik első magjai egy-egy családi udvarháznál, gazdaságnál alig voltak egyebek s ezek neveikben — Péterfalva, Csatójháza, Csepefalva — rendszerint az első udvarházat felépítő ős neveit örökítik meg. Lakóik korán elterebélyesedtek, a kis ugocsamegyei Péterfalván például 8—10 emberöltő múltán a XV. században különböző oklevelekben már 26 családnév alatt találkozunk nemesekkel. A családi osztódások lépcsőin egyre lejjebb szállottak a birtok fokain, már a középkorban egy-egy kis kúria tört részéért, kicsiny szántó- és rétdarabkákért perlekedtek, bár voltak olyan kismemesi eredetű községek is, amelyekben a család ágainak elfogyása következtében idővel a kisbirtokok halmozódása következett be.

Az armalisták a címeres nemesi levéllel megnemesítettek voltak. Mivel a nemeslevélhez birtokadomány nem járult, a nem-nemes, aki nemeslevélre tett szert, legtöbbször úgy

élt tovább is, mint előtte, sokszor azon az egyetlen paraszttelken, amelynek szolgálatát azonban földesurától esetleg már a nemeslevél elnyerése előtt vagy azzal egyidejűleg megváltotta, egyetlen összeggel vagy taksával. Minthogy a paraszttelkek nemesi birtokká a földesúri szolgálat megváltásával s a jobbágy megnemesítésével sem válhatott, a közhatalom a telek után továbbra is adóztatta őket: az egykorú jogszabályok szerint ugyanis az armalista nemessége csak személyének szólt és nem paraszteredetű jószágának is. A címeres nemesi levéllel megnemesítettek száma a XVI. század óta rohamosan emelkedett s a kisenemességben elsősorban ők képviselték a gyökértelenebb s éppen ezért vándorló, hivatalt vagy tisztséget kereső elemet. A XVI—XVII. században a paraszttelken élő szegény nemesek számát növelték azok is, akiket gyakran *úgy* említenek, mint akiknek vannak ugyan birtokaik, de más megyékben. Ezek a török által meghódított területen földönfutóvá lett s a megmaradt országgrészben jobbágyföldre szállott «profugus»-ok. Vas megyében már 1549-ben 68 ilyen futó nemeset írtak össze paraszttelkeken. Ez a sokszor már jogi tekintetben is a jobbágysághatárán álló kurialista-egytelkes-armalista kisenemesség, melyhez jóformán az egész székely nemesség hozzászámítható, a köznemesi rendnek mindenkor nagyobb részét alkotta. Komárom megyében például 1549-ben a dica-lajstromba 109 nemes nevét jegyezték fel s e 109 nemes közül csak 35 volt birtokos, 74 pedig egytelkes. Ugyanekkor Vas megyében a második dicáról készített lajstromban 1153 nemes közül 244-et találunk a birtokosok és 909-et az egytelkesek között. Ugocsa megyében a XVI. század második felében kb. 400 nemes család élt s közülük csak 96-nak volt jobbágya, zsellére vagy szolgája, de a 96 birtokos nemes család között is 56 volt olyan, melynek együttvéve is csak 89 jobbágya, zsellére és szolgája volt.

A 400 ugocsai nemes család közül tehát 304-nek nem volt alattvalója, s mivel a kisenemesség 16 falut lakott meg, egy-egy kisenemesi falura csak 3—4 olyan kisenemes esett, akinek volt 1—2 jobbágya; a többi jobbágy nélkül élte az egytelkes kisenemes életét. Két és félszázad múlva, a XIX. század első évtizedében, az egész országban kb. 100,000 volt a nemes családok száma,²⁰ de 1809-ben a nemesi felkelésre kötelesek összeírása alkalmával csak 3122 nemes családfőnek volt 3000 forinton felüli évi jövedelme, 27,166-nak pedig 500 és 3000 forint között, vagyis kb. 70,000 nemes család jövedelme csupán legfeljebb évi 500 forintig emelkedett, nyilván sokszor messze elmaradván ettől, sőt sokszor még attól a 180 forinttól is, amennyire Berzeviczy Gergely a parasztokról szóló munkájában egy jobbágytelek évi jövedelmét becsülte. A század dereka felé a statisztika már 136,093 nemes háznépről tud s ezek között gróf Dessewffy Aurél több mint 100,000 olyan kisenemesről ír, aki «önföldjén vagy kúriáján» megtelepedve, vagy éppen jobbágytelken élt. Ezek az adatok megegyeznek abban, hogy nemességünknek a különböző korszakokban csak 25—30%-a volt birtokos, a többi, tehát az egész nemességnek kb. kétharmada, birtoktalan, szegény kisenemes volt.

A kisenemesség e nagy társadalmi tömege közelről körántsem mutat egyszintű, az életmódnak egyetlen közös vonalán álló réteget. A szegény sorsnak is megvannak a lépcsőzetes fokozatai, ha ezek szűkebb térben mozognak is. Vas megyében például az említett 909 egytelkes nemes már 1549-ben 434 kúrián lakott, tehát egy nemes családra általában félkúria sem esett, a valóságban azonban volt olyan negyedkúria is, amelyen négy nemes család élt. A vasmegyei kúriák számítási mértékét nem ismerjük, de következtetni lehet rá Zala megye 1556. évi statútumából, melyben a megye előírta, hogy egésznek az olyan

nemesi-kúria, vétessék, melyhez legalább 32 hold szántó, félnek, amelyhez 16—32 s negyednek pedig az, amelyhez 8—16 hold szántó föld tartozik. Ez a birtok körülbelül egyenlő volt a jobbágytelek birtokával, a megyei statútumok azonban arra mutatnak, hogy a kúriákon ülő nemesiség a kismemességnek még nem is a legkevesebbre értékelt rétege volt. Győr megye például 1593-ban, a felkelés szervezése kapcsán úgy rendelkezett, hogy az egytelkes nemesek minden nemesi kúriától tartoznak egy gyalogost előállítani, az armalisták és a paraszttelken élő, valamint a menekült nemesek azonban a gyalogharcost már csak négyen együtt voltak kötelesek adni. Egyes megyék a szerint tettek osztályozást kismemeseik között, hogy a nemesnek volt-e lova vagy ekéje. Máramaros megye pedig 1657-ben egyenesen olyan nemesekről rendelkezett, akik szegénységük miatt cséppel és kaszával szokták kenyérüket megkeresni. Ezeket tekintetbe véve, nem lehet megütközni rajta, hogy a parasztok felkeléseiben — mind a nagy forradalomban, mind az utolsó 1831. évi felvidéki zendülésben, mind a közbeesőkben — számosan vettek részt nemesek is, sőt a mozgalmak élén is álltak.

A kismemességnek, mely alsó fokain a zselléri és cselédi állapotig leszállott, felső fokain sem volt köze az ú. n. nemesi életformához, ennek otthona a megyék urai, a birtokos nemesek, elsősorban a «bene possessionati»-k kastélyaiban és udvarházaiban volt. A kismemesség egész tömege — tehát a nemesség nagyobb része — a paraszti életforma részese volt. E tekintetben hivatkozni lehet Kölcsey Ferenc, gróf Dessewffy Aurél és mások tanúságaira, s e kortársi megállapításokkal egybehangzanak a tárgyi adatok is. A kismemes látóhatára a falu, kúriája valójában a paraszt szegényes vályog- vagy faháza, házatája a falusi parasztudvar, birtoka néhány hold föld volt, ezt maga szántotta, de utóbb esetleg már valami ipart —

főleg csizmadiaságot, kovács-, mészárosmesterséget vagy molnárságot — is folytatott. Műveltsége is az volt, ami a paraszté s közös volt, amióta a népoktatás a falut elérte, olvasmányai is: csíziók, kalendáriumok, históriás énekek és egyszerű népkönyvek. Külső megjelenésre sem igen különbözött a paraszttól. Bár Máramaros megye 1696-ban külön biztosította az armalista nemeseket, hogy a parasztnak előírt posztó viselési tilalom rájuk nem vonatkozik, az élet azonban mást diktált s ők is a parasztnak megszabott bocskorban jártak, innen nevezték őket «bocskoros» nemeseknek. Mikor 1809-ben az insurrection gatyaszárban és kantártalan lovakon jelentek meg, kigúnyolták őket s hiába írta elő például Turóc megye már 1560-ban, hogy a szegény nemeseknek, akiknek eddig a megye dolgaiban «silentium»-ot parancsoltak, a jövőben ugyanannyi szavuk legyen, mint a gazdagoknak, Őnj^, „íellépésxe „ ezután sem volt képességük. Toyábbrajs egy-egy hajjigadó birtokos nemes mögé sorakoztak, vezetésre szorultak s könnyű is volt őket vezetni. A XIX. század első felében az újtók és maradik heves megyei küzdelmeikben rendszerint megvásárolták szavazataikat és szívesen el is adták elsősorban azoknak, akik a társadalmi újítások ellen küzdöttek. A kisenesség ugyanis szegénysége miatt nem lehetett önzetlen és olyan reformok híve, melyek a paraszttól megkülönböztető előjogaikat veszélyeztették. Pedig ezeket a jogokat maguk a megyei urak sem mindig tisztelték, Borsodmegye például 1712-ben elrendelte, hogy a káromkodó nemest, ha nincs állandó «resident]á»-ja, a nemesi szabadságra való tekintet nélkül meg kell csapatni.

A kisenesség anyagi ereje és életlehetősége az idők folyamán fokozatosan továbbhaladt a romlás útján. A XIX. század első felében az országgyűlésen már olyan nemesi kúriát említenek, amelyen százan élnek, s olyan nemest, akinek két testvérével együtt osztatlanul bírt apai

birtoka nem volt több, mint egy kúria 142-ed része. Bessenyei György úgy látta, hogy sok nemes szegénysége miatt nem tud családot alapítani, Széchenyi pedig azt jósolta a Világban, hogy mivel a kismanesség még folyton nő s — főleg a földművelésre utaltan — folyton szegényedik is, előrelátható, hogy «tíz nemes ember jut majd egy sovány hold földre». A kismanes, — írta más helyen Széchenyi — ha nem akar éhenhalni, kénytelen lesz a legízletlenebb munkát végezni s ha ezt büszkesége vagy keleti indolenciája nem engedi, «koldulni vagy jó móddal szerezni és ennek következtében legtöbb idejét börtönben tölteni, vagy voksát, ezen egyedüli sajátját, lehető legdrágábban árba bocsátani» kényszerül. A kismanesség siralmas állapota indította gróf Forgách Miklós nyitrai főispánt arra, hogy 1791-ben megyéje közgyűlése elé formális javaslatlall lépjen, mely abban összegezódött, hogy létesítsenek segélyi alapot a szegény nemesek gyámolítása s a szegény nemesifjak taníttatása céljából. Forgách javallata — vagyis a nemesi proletariátus ifjúságának a tanult pályák felé terelése — olyan megoldásra gondolt, amely mesterséges irányítás nélkül is kibontakozóban volt. Mivel azonban a megyék hivatalnoki tisztségeit a birtokos nemesek — főleg a kevésbbé vagyonosak — tartották kezeikben, a birtoktalan kismanesség fiainak, a mellett, hogy közülük már régóta sokat magához vonzottak a főúri udvar és gazdaság állásai, újabban pedig az ipari tevékenység, elsősorban a szabad szellemi pályákra kellett készülniök, amelyek a XVIII. század óta egyre több megélhetés alapját kínálták. A szabad pályák legkedveltebbje a jogi volt. Már 1722-ben olvashatni lehetett olyan véleményt, hogy nemes emberhez csak a fegyverviselés és a jogtudomány való, II. József kormányának egyik főembere, gróf Niczky viszont egyenesen a nemzet hátramaradottságának az okát látta a gyakorlati pályák mellözésében és a

jogi pálya előszeretetében. A XIX. század első felében az országban már több mint 4000 ügyvéd foglalkozott a végeláthatatlan perekkel s Pesten egymagában kétszerannyi ügyvéd élt, mint Cseh-, Morvaországban, Galíciában, Stájerországban és Dalmáciában együttvéve. „Az iskola és a szellemi pálya esetenként a birtokos nemes és a kismemes társadalmi állásának különbségeit is kiegyenlítette s enyhítette a birtokos nemes elzárkózását családi kapcsolatok elől a kurtanemessel szemben, a kismemeseknek szellemi pályákra való lépése azonban természetesen nem lehetett olyan méretű, hogy az egész kismemesség társadalmi viszonyát alapjában megváltoztatta volna. A tömegnek továbbra is a parasztnép sorsa és életformája volt a része.

Ha azonban történelmi viszonyban parasztnépről szólnunk, figyelembe kell venni, hogy társadalmi és anyagi állásra nézve a parasztság is különböző rétegekből tevődött össze. E rétegek között a legnagyobb szerep a telkes jobbágyságot illette meg, mely az osztódó és felaprózódó telek nagysága szerint az egész-, fél-, negyed- vagy nyolcadtelkesség lépcsői között oszlott meg. A telkes jobbágyság alatt a földnélküli zsellérség és a majorsági cselédség parasztnépeit találjuk. A középkor végén az országban száz telkes jobbágyra általában kb. 30 zsellér esett, ez az arány azonban fokozatosan romlott s a XIX. század első felében a telkes jobbágyok és a zsellérek száma már körülbelül egyenlő volt. A majorságbeli cselédnép számarányára nézve jóformán minden adat hiányzik a korábbi századokból, megállapítható azonban, hogy ha a középkorban e parasztréteg még csekély volt is, az újkorban a földesúri majorsági gazdálkodás nagyarányú kiterjesztésével párhuzamosan számuk egyre emelkedett. Abban a nagy társadalmi testben, amit a parasztság jelentett természetesen más elemek is voltak, olyanok is, amelyek

mintegy a telkes jobbágyságnak is föléje emelkedve, a mindenkori parasztfelsőséget alkották. Ezek voltak a mezővárosi parasztpolgárok, továbbá a különböző szabadosok, akiket Gömör megye 1701-ben egyenesen seminobiliseknek, félnemeseknek nevezett. A parasztság törzse azonban mindig a telkes jobbágyság volt, a paraszt életformáját ez határozta meg. A jobbágyság egész tömege különben sokszorosán felülmúlta az egész nemességet. A XIX. század első felében minden 20 nem nemesre esett csak egy nemes, de ha figyelembe vesszük, hogy például Franciaországban 180, Csehországban 828 nem nemesre esett egy nemes, joggal nevezték Magyarországot a sok nemes országának, Lengyelországgal együtt, ahol minden tizedik ember nemes volt.

Ha ezek után a nemességet és a parasztságot mértani testek viszonyaiban óhajtánánk szemlélni, a nemességet alapjára állított kúppal kellene ábrázolnunk. A kúp csúcsán annak a néhány főúrnak van a helye, aki hatalmas birtokok ura, főméltóságok viselője s fejedelmek rokona volt. Utániuk más, a vagyon és hatalom kisebb körévei rendelkező mágnások, majd a «bene possessionati»-k, a kisebb birtokosok, a kismemesek tömege, egészen alant a már nemcsak parasztmódra, hanem paraszttelken is élő szegény kurtanemesek s végül a cséppel, kaszával munkába járó zsellér-nemesek rétegei következnek. Az egyes nemesi rétegek — a főnemesség, középnemesség és végül a kismemesség tömegei — úgy szélesednek, amint szélesedik mélye felé haladva folyamatosan a kúp teste. Ezzel szemben parasztságunk inkább alapjával felfelé néző, tehát fordított, egyébként tömegre nézve a nemességet húszszorosán meghaladó kúphoz hasonlítható, olyanhoz mégis, melynek csúcsos, tehát alsó része hiányzik, minthogy jobbágyságunk tömegében az alsó rétegek sem voltak csekélyek. Itt a kúp széles felső részét a telkes jobbágyság foglalja el.

Ha hasonlatunkat tovább akarnók fejleszteni s a két mértani testet együtt óhajtanánk szemlélni, ezek egyszerű egymás fölé illesztése, úgy, hogy a nemesség egészében felül s a parasztság egészében alul lenne, az előrebocsátottak után nem felelne meg a tényleges viszonyoknak. A parasztság ugyanis az életmód, a társadalmi és az anyagi lehetőségek tekintetében nem ott kezdődött, ahol a nemesség végződött. Az ugocsamegyei Gödényháza-kúriális községben például 1743-ban 21 armalista nemesnek összesen is csupán 11 ökre és 15 tehene, lova pedig egy sem volt, holott ugyanekkor a szomszédos parasztfalvakban 3—4 jobbágy is több jószággal tudott kiállni. Gödényházán azonban az anyagi színvonal javára figyelembe kell venni, hogy lakosai századokon keresztül fazekas-mesterséget űztek s hogy a fazekasok mellett 1743-ban három armalista csizmadia is élt a faluban. Ahol azonban a gödényházi népi ipar mását nem találhatjuk meg s egyedül a földművelés arányaiból kell következtetnünk a nemes falu vagyoni viszonyaira, még nagyobb eltolódás képe tárul fel. Így például Ugocsa más öt nemesi falujában 1743-ban 103 armalista nemes család kezén együttvéve 78 ökröt, 58 tehenet, 2 lovat, 74 disznót és 75 köből vetést írtak össze. Az armalisták kezére tehát alig esik fejenként egy-két nagy jószág és nem esik 1 köből vetés sem, holott ugyanekkor az egyik szóbanforgó nemesi faluban a parasztkovácsnak egymagának 2 ökre, 2 tehene, 2 disznója és 4 köből vetése volt. Ilyen körülmények között érthető, hogy az egyik nemesi faluból öt, a másiktól három nemes hajdúnak szegődött a megyéhez.

A nemesség és a parasztság rétegei tehát nem egyetlen lépcsőzet leszálló fokain következnek egymásután: vannak mindkettő tömegében olyan rétegek, amelyek a lépcsőzet azonos fokán állanak. Ezek a fokozatok azonban a kismemesség és a jobbágyság egész tömegében

nem mást, mint a közös parasztéletforma árnyalatait jelölik.

Amilyen elhibázott volna azonban a paraszti életforma határait csupán a jobbágyság köré vonni s a nemességet egészében valamely nemesi életforma alá foglalni, olyan elhibázott lenne figyelmen kívül hagyni, hogy az, amiben a nemesség nagyobb része és a parasztság egyesült, az életforma volt. Közöttük azonban az életforma egysége mellett is mindvégig ott húzódott a nagy elválasztó vonal: a nemesi kiváltság és az általa formált nemesi tudat és politikai szemlélet. Ez a tudat és ez a szemlélet nemcsak a birtokos vagy előkelő birtokos nemest hatotta át, hanem — ha esetleg hanyatló hevülettel — a kisenemest is, aki akkor is büszkeséggel hivatkozhatott szabadságára vagy kutyabőröre, ha a parasztok szegényebbjeivel élt egy sorban.

Ha azonban annak a műveltségnek keressük a nyomait a történelemben, amelyet a nép teremtett, ha azokat a kapcsolatokat keressük, amelyek a népi és az uri kultúra között kialakultak, akkor a közjogi állással és a társadalmi tudattal szemben az életformáé a döntő szó, ebben pedig a nemesség túlnyomó nagy része, a kisenemesség és a parasztság egy volt. Az életforma közössége pedig annál nagyobb nyomatékot képvisel, mivel a nemesség és parasztság között az életmód formáin kívül más egyesítő kapcsolatok is voltak, melyek a társadalom életének lüktető mozgalmából, az egyes társadalmi elemek emelkedése és hanyatlása nyomán folyó cserélődésből születtek.

*

A közjogi állásra és szemléletre külön világot jelentő nemességet és parasztságot a valóságban nemcsak az életmód, az élet- és műveltségforma, hanem több-kevesebb szállal a társadalom lüktető mozgása és az ennek követ-

kezményeként állandóan folyó társadalmi helycsere is összefűzte. A rendiség elemei ugyanis az élesen megvont keretek ellenére sem voltak megkövesült szervesen tömbök, a határok nem voltak örök érvénnyel és áthághatatlan fallal megrögzítve s így rajtuk keresztül — koronként megélénkülő vagy meglassuló ütemben — szünet nélkül tartott egymás felé az áramlás és nyomukban az elegyedés.

A kicserélődés folyamatának legszembetűnőbb példáit nem véletlenül a főnemesség nyújtja. Köztudomású például, hogy annak a főúri nemességnek, amely a XV. század második felében Mátyás király ragyogó renaissance-udvarában forgott, egy évszázad múlva már alig lehetett az országban nyomát találni. Míg akkor a Gáti Országok, Szapolyayak, Laki Túzok, Dengelegi Pongrácok, Bozonyaiak, Perényiek, Kanizsayak stb. voltak a nagybirtokos főnemesség és a politikai hatalom elsői, addig a XVI. század második felében már főként a Czoborok, Bakicsok, Pekryek, Nádasdyak, Thurzók, Forgáchok, Bebekék, Báthoryak, Pállffyak mögött állanak a nagybirtok tényezői. Természetesen figyelembe kell venni, hogy közben nagy politikai változások mentek végbe, elsősorban az ország főhatalmának két uralkodó és még több uralom között történt megoszlása s ezek az események a hatalom részesei körében is nagy hullámozást vontak maguk után. Hogy e hullámozás milyen nagyméretű volt, elég arra rámutatni, hogy I. Ferdinánd király az 1527—1532. években, tehát hat év alatt 1142 birtokadományról adott ki levelet s ez adományok 700—800 falut és mezővárost érintettek. Nyilvánvaló, hogy az adománynak híveket toborzó és jutalmazó eszközéről ugyanakkor János király sem mondott le, s hogy az adományozás nem szorítkozott csupán a szóbanforgó évekre, sőt az évszázadra sem. A magyar történelem mindig elég viharos volt s e viharok

a politikai és vagyoni erők folytonosságait sokszor törték meg. Az említett Mátyás-kori főnemes családok helyén egy századdal előbb például még a Garaiakat, Drugetheket, Újlakiakat, Lackfiakat, Kontókat, Czudarokat, Tötöseket, viszont a Ferdinánd-koriak helyén egy évszázad múlva jórészben már szintén másokat, így az Esterházyakat, Rákóczyakat, Wesselényieket, Csákyakat stb. találjuk.

A főnemesi sorból kieső családok leszármazási adatai azonban arról tanúskodnak, hogy a politikai hatalom forgandósága egymagában legtöbbször nem magyarázza eléggé e családok letűnését. A leszármazási adatok szerint ugyanis legtöbbször megszakadt az élet fonala is, legalább is a férfivonal, amelyen a család neve öröklődik. Miként a Kanizsay-vagyontömb fiú nemlétében az utolsó leány, Kanizsay Orsolya révén jutott férje, Nádasdy Tamás s utána a többi Nádasdy kezére, akként más esetekben is leányági utódok vették át az elmúló családok vagyonát és társadalmi állását. Ha pedig az egymást váltó nemzedékek során végül leányág sem virult, vagy a leányág nem tudott adományt nyerni a leányrészt meghaladó birtokrészre, a birtoknak új tulajdonost a királyi hatalom juttatott, mely a vagyonekobbzások következtében is sokszor — olykor tömegesen — gyakorolhatta a háramlott jószágok adományozásának jogát.

A családok elmúlása és újak felemelkedése a főnemesség rétegében gyors váltásokkal folyt s hasonló felváltódást a nemesi rend más rétegeiben is fel lehet ismerni. Ugocsa megyében például 1567-ben 16 olyan birtokos nemes élt, akinek legalább 5—50 jobbágya vagy zsellére volt, kivéve a főúri Perényi-családot s a három nagybirtokos nemzetség, a Katák, Hontpázmányok és Gutkelek családi törzseit. Alig két század múlva ebben az 5—50 jobbágynos birtokos csoportban már 56 nemeset találhatni, de ezek

között a korábbi 16 birtokos közül csupán egynek a családja szerepel. A többi 15 család közül 8-nak magvaszakadt a fiágban, 1 elhagyta a megyét, 1 a nagybirtokosok, 5 pedig az 5 jobbággal nem rendelkező kisbirtokosok közé került. Szintén kedvezőtlen arányt mutatnak Szabolcs megye adatai is: itt 1553-ban az adólajstromba 136 családnév alatt 216 birtokos nevét jegyezték fel. E 136 név közül két század múlva az 1754/55. évi nemesi összeírásban a megye mindenrendű-rangú nemesei között csak 44-nek a nevét találhatjuk meg, holott ekkor 463 családnév alatt szerepelnek a megyében lakó nemesek.

Ugocsa megyének azonban nemcsak birtokos nemesei váltódtak fel az említett két század alatt, hanem birtoktalan kurialista egytelkesei is. E kisnemesek földjeikhez, mint egyetlen létalapjukhoz, eloldthatatlanul szoktak ragaszkodni s falujukból csak nagy okok vethetik ki őket, a XVIII. század második felében az ugocsa-i nemesi falvakban mégis alig van egy-két olyan kurialista család, melynek hasonló nevű ősei két évszázaddal előbb e falukat lakták. Bár a szóbanforgó két század a magyarországi török hódítás korszakának csaknem egészét felföleli — s ez a körülmény a hasonló összevetéseknél mindig tekintetbe veendő — mégis éppen Ugocsa és Szabolcs megyék az ország ama részéhez tartoztak, amelyet a török korszak aránylag kevésbé zilált össze.

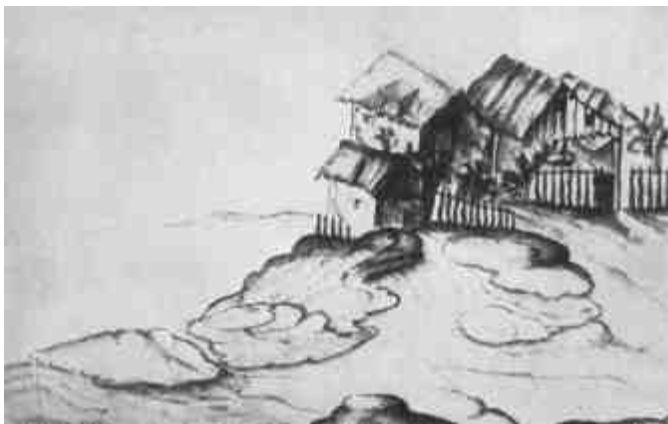
Amennyiben a nemesség rétegei között végbemenő iel-váltódások nem pusztán társadalmi helycserék, hanem — miként az adatok tanúsítják — nagy részben családi mag-szakadások következményei voltak, lenni kellett olyan forrásnak, amely a csonkuló törzsnek új sarjadékot adott. Ez a forrás a parasztságnak a magyar nemességhez és polgársághoz képest együtt is húszos nagy nyers hal-maza volt. A társadalmi mozgás hullámai ugyanis nem álltak meg a nemesség és a parasztság közjogi választó-

vonalán, hanem átcsaptak azonos a parasztságból a nemesi rend felé állandóan tartott az áramlás, ezzel szemben természetesen nem hiányoztak a nemességből a jobbágyságba hanyatlás esetei sem, a párhuzamos folyamatok a szerves testek vércsatornáiként közvetítve új elemeket a társadalmi falakon keresztül.

A parasztságból az egyéniség ereje vagy a kedvező kapcsolat olykor egy-két nemzedék alatt is a legmagasabb rétegig felemelt egyeseket. Thököly Sebestyén például állítólag lócsiszár volt, de kereskedéssel nagy vagyont gyűjtött, 1572-ben nemesi oklevelet, majd főúri vagyont szerzett, Késmárk ura, unokája pedig már szabadságvezér és fejedelem volt, viszont az Erdődyeket jobbágyállapotból Bakócz Tamás rokoni szeretete karolta fel a főnemességre s Mátyás tehetséges kincstartója, Nagylucsei Dóczy Orbán püspök is jobbágysorból emelte fel nemeslevelével testvéreit és ezek utódait főúri rangokra. Ilyen példák később is voltak. «Szégyenlem az nevit leírni, az kinek az apja vagy nagyapja az eke szarvát fogta és robotára az földesurának bejárta, mert olyan bárónk is van» — írta Altorjai Apor Péter 1736-ban. Ebben a korban azonban már a főnemesség nem mindig jelentett nagy vagyont és politikai hatalmat, hanem csak diplomát s Apor Péter rosszalva állapíthatta meg, hogy «ma sok báró vagyon Erdélyben, az kik magoknak is egy-két hintót alig tudnak tartani; nem hogy hintóra s aranyos kardra fizetnének, hanem két-három rongyos szolgálival alig koszognak».

Azt a nagy távolságot azonban, amely az ekeszarvánál robotoló jobbágyi állapot és a főnemesei rang között volt, egy-egy ritka pályafutás csak elvétve ívelte keresztül; azoknak a zöme, akik a parasztsorból a nemesi rendbe emel-

kedtek, az ú. n. armalista nemesek között foglalt helyet. «A valóságos nemesség — írta Werbőczy — katonai élet s tehetség és egyéb lelki és testi tulajdonok s erények

Faluvég a XVII. században. A nempti (ma Lenti, Zala m.) várról 1667-ben készített rajz részlete. Az eredeti rajz a badeni nagyhercegi házihitbizomány karlsruhei térképgyűjteményében «B. XIII. No 15.» jelzefc alatt.

Parasztházak Pápán a XVIII. században. Az eredeti rajz a pápai pálosrendi kolostor birtokairól Szabadhegyi Mihály által 1773-ban készített s az Országos Levéltárban «Htt. térképek div. 9. no. 104.» jelzet alatt őrzött térképfűzetben.

által szereztetik. Mert ha fejedelmünk — folytatja — akármely állapotú embert jeles tetteiért és szolgálatairért várral vagy várossal vagy faluval vagy más birtokjoggal megajándékoz, az a fejedelemnek ily adománya által azonnal valóságos nemessé tétetik és a parasztállapotnak minden igája alól kivétetik». Az ilyen birtokadomány azonban egyre ritkább volt s a XVI. század óta az «adomány» címe alatt szabályos adásvételeket lehet találni. A megnemesítés szinte kizárólagos formája ekkor már a címeres nemesi levél, az armális volt. «A címeres nemesi levéllel — írta szintén már Werbőczy — fejedelmünk akármely köznépi embereket a parasztság és nemtelenség szolgaságátó elkülönítvén és kivévén, az ország valóságos nemeseinek rendébe, társulatába és számába soroz és igtat».

A nemessé emelés az érdemen alapult, az érdemesítés joga pedig — minthogy a címeres nemeslevél királyi privilégiumként adatott ki — királyi felségjog volt. A rendek azonban a nemesítésekkel szemben befolyásra igyekeztek szert tenni és a nemesítésnek a király kezében korlátlan folyamát intézményesen megszorítani. Ilyen törekvés jelét láthatjuk már az 1609. évi XXXIII. tc.-ben is, mely kimondta, hogy «a címeres nemesi levelek adományozása tekintetében Ófelsége azokat fogja tekintetbe venni, akik ajánlatni fognak a jól érdemesültek közül és méltóknak látszanak». A rendeket azonban a kikötött ajánlás általánossága nem elégítette ki ezért 1630-ban megvalósították az intézményes korlátot. «Nyilvánvaló, — mondja az 1630. évi XXX. tc. — hogy némelyek mily nagy alkalmatlansággal munkálkodnak címeres levél szorgalmazásában, olyanok, akik semmiféle érdemmel vagy erénnyel nem ékeskednek, mégis arra törekedni merészkednek». Kimondja

ezért többek között a törvénycikk, hogy a jövőben csak belföldieket lehet nemesíteni és ezeket is csak a vármegye vagy legalább három tanácsos ajánlására; idegenek, ha

előbb meg nem honosítatnak, egyáltalában ne legyenek nemesíthetők. Az 1741. évi XIX. te. pedig — elsősorban a birtokadomány-levelekről szólva — a címeres nemesi levelekről is úgy rendelkezett, hogy ezek csak jól érdemes és a haza erényes fiainak a régi törvényes stílusban és a régi megszokott normában adassanak ki a magyar kancellária által.

Ezek a törvények, amelyekben a rendek a király nemesítési jogának határokat és módokat akartak szabni, egészen természetes érdekek következményei voltak. Mert ha nemeslevelet igen gyakran szereztek nemesek is, akiket birtokaik elfogyása vagy egyáltalában valamely ok miatt a nemesség kétségessé létele és elmerülése fenyegetett, a nemeslevelet legtöbbször mégis jobbágyállapotú emberek kapták. E jobbágy embereken a földesúri hatalom igénye nyugodott akkor is, ha a jobbágy a valóságban már nem volt a földesúr joghatósága alatt, például azért, mert földesura engedélye nélkül valamely végvár vitézei közé állott vagy valamely önálló parasztközösség kebelébe adta magát. Nyilvánvaló, hogy a birtokos alattvalót, gazdasági javat veszített jobbágya megnemesítésével, érthető tehát a, birtokosoknak ama törekvése, hogy a jobbágy megnemesítése a földesúr beleegyezéséhez is hozzákötessék. Már az 1622. évi XVII. te. kimondta, hogy «címeres nemesleveleket pedig a jövőben jobb ágy házakban lakó parasztnak földesuraik ajánlása és beleegyezése nélkül ne adjanak.» Mégis — folytatódik a törvény szövege — kielégítő ajánlás mellett méltó tekintet legyen a katonákra, meg az erényekben és a tudományokban ékeskedőkre. A földesúri beleegyezéshez kellett járulni 1630 óta, mint láttuk, a vármegye vagy 3 tanácsos ajánlásának is s az 1680. évi törvény is leszögezte, most már nem téve kivételt, hogy jobbágyállapotú emberek földesuraik beleegyezése és ajánlása nélkül semmiképpen ne nemesíttessenek meg. A váro-

sok is hasonló joghoz formáltak igényt s az 1644. évi XV. tc. elrendelte, hogy városi polgárok nem másképpen, hanem csak a város és tanácsos urai javaslatára legyenek megnesemesíthetők.

A jogszabályok tehát a nemeslevélre törekedő jobbágyot arra utasították, hogy földesura ajánlását elnyerendő érdemet szerezzen nála. Jóllehet a jogszabályok ez esetben sem jelentették azt, hogy a paraszt megnesemesítése a valóságban másként nem történhetett, mint úgy, ahogy a szabályok kívánták, nyilvánvaló mégis, hogy adott esetben a jobbágy minden kényszerítő szabály nélkül is megtalálta az utat földesura kezéhez. A XVII. században már mindennapos volt, hogy a földesúr a jobbágyot 100—200 forint ellenében felszabadította az úri szolgálatok alól s ennek egyik gyakran alkalmazott formája az volt, hogy a földesúr bizonyos összegben «inscribálta» a jobbágy által lakott telket magának a jobágynak. Sokszor a jobbágy belső szolgálatait fizette meg a földesúr egy-egy inserptióval. Az ilyen «exemptio» vagy «inserptio» sokszor vezette be a szorgalom és szerencsés körülmények között vagyonosódó és társadalmilag emelkedni vágyó jobbágy nemesi levélhez való jutását, aminek más esetekben nem a teleknek, hanem a jobbágy személyének a földesúri kötelékből való elbocsátása, a «manumissio» volt az előjátéka. Exemptio és manumissio sokszor egyszerre történt s a földesúrban ilyenkor a jobbágy esetleg nemcsak az elbocsátó és a nemes-

ségre való ajánlást kiadó jóakaróra talált, hanem mindjárt hatályos közbenjáróra is a nemesi levélért. Gróf Homonnay Drugeth György özvegye, Esterházy Mária grófnő például 1677 május 14-én Kovács alias Dobé Fedor és Iván nevű, Nagyberezna falujában lakó jobbágyaitól felvett 200 forintot, tekintvén némely «főember» szolgáinak mellettük való interpositióját is, s ennek ellenében «mind őket, feleségeket és két ágon levő s leendő maradékot a nagybereznai

Korosztionszki nevű egész helyes jobbágyságban megemesítette», vagyis a földesúri szolgálat alól felszabadította s vállalta azt a kötelezettséget is, hogy a nevezett jobbágyoknak a királytól armális levelet szerez. Ha pedig nem tudna a királytól armális levelet szerezni, kötelezte magát a grófné az egész összeget visszafizetni, s ha nem fizetné vissza, akkor a nevezett a telken mint exemp-tusa szabadságban lakjék. A grófné ugyanezen a napon Volcha Mihály perecsényi krajnikától s ennek Hric és Vaszil nevű öccsétől négyszáz forintot felvéve, hasonló kötelező levelet adott ki nekik.

Nem tudjuk, hogy Homonnay Drugethnó szóbanforgó jobbágysai megkapták-e a királyi privilégiumot, nyilvánvaló azonban, hogy ha a jobbágy sokszor a földesúrnak egyenesen közbenjárásával nyerte is el a kutyabőrt, más esetekben éppen nem alakult viszonya a földesurával ilyen békésen. A jobbágy — más pártfogóra találva — gyakran kijátszotta a földesurát. E tekintetben jellemző példákra mutatott rá Abauj megye 1626-ban a királyhoz küldött követének adott utasításában. Mondja el a követ a királynak, — írta elo az utasítás — hogy a paraszt ember, ha elszökött s azt gyanítja, hogy örökös ura el akarja perelni új urától vagy esetleg új ura maga is fél, hogy a jobbágyot elviszik tőle, hogy megtarthassa, inkább armálist szokott a Felsőgtől kérni. Az efféle armális leveleket pedig — panasolta a megye — más vármegyékben szokták kihirdetni, nem ott, ahol a jobbágy lakik, hogy a földesurat kijátszassak (t. i. a földesúr a kihirdetésnek nem tudván ellentmondani, az érvényes lett). «Annak felette — így folytatja az utasítás — egy személy bátor ugyan érdemes legyen is, de annyi számú érdemetlen és soha eő Felsőgének nem szolgált sült paraszt embereket iratnak armálisokba ac per eum-mal, hogy az földesurak szenyvédhetetlen kárt és bosszút szenyvednek afféléktől, az minthogy e

mai napon is némely úr instanciájára adatott két armalisok ollyak jöttek élönkbe, amelyeknek egyikében tizenhárom, másikában tizenegy paraszt személyek nemesítettnek meg eő Felségétől, kik közül több részére mind inas ember, szökött jobbágy...» A panasz általános lehetett, mert a következő, 1630. évi országgyűlésen törvénybe iktatták, hogy az armalist abban a megyében kell kihirdetni, ahol a jobbágy lakik s e követelményt 1655-ben is megújították. A megyék statútumaikban sokszor éreztettek az armalistákkal szemben ridegséget, Sopron megye például 1688-ban kimondta, hogy a kihirdetéskor azt, aki nem fegyverrel, hanem pénzen szerezte a nemességet, 12 imperiális tallérral kell megterhelni. Főleg olyan vidéken, ahol végvár állott, a végvár révén is nagy számmal szaporodott a parasztokból megnemesített armalisták száma. Zala megye például már 1638-ban arra a megállapításra jutott, hogy mind a várőrségekben, mind künn a Muraközben sok az armális s mivel az armalisták nem akartak a megyéhez adózni, a megye — túltéve magát a királyi privilégiumon — kimondta, hogy az ilyenek armálisait semmiseknek tekinti.

A címeres nemeslevéllel való nemesítés a XVII. századtól — egyszerre két oldalról, a Habsburg-királyok és az erdélyi fejedelmek részéről is folyva — igen nagyméretű volt. Pontos számok nem állanak rendelkezésünkre, de utalni lehet az 1754/55. évi országos nemesi összeírásra, amikor az országban — Erdély nélkül — 17,963 birtokos¹ nemessel szemben 13,766 armalistát írtak össze. Az armalisták tehát a XVIII. század közepén az ekkor élő nemességnek 42%-át tették ki, e számmal szemben azonban óvatosságra, int az a körülmény, hogy az «armalista» a «birtokos»-sal van szembeállítva, ami azt jelenti, hogy az armalista egynek vétetett a birtoktalan nemessel. Ez az armalistára nézve legtöbbször meg is felelt a valóságnak.

egészben azonban a címeres nemeslevél birtokában levőket illetőleg mégis eltolódásokra vezethet. Viszont más, XVIII. századi adatok is arról tanúskodnak, hogy a nemeseknek igen nagy része ekkor már nemeslevelet tudott felmutatni s ehhez főleg az elmúlt másfélszázad alatt jutott. Szabolcs megye előtt például 1725-ben 135 nemes család állott nemessége igazolásának feladatával s közülük 101 mutatott fel armálist, és pedig 1 Miksától, 3 Eudolftól, 8 II Mátyástól, 23 II. Ferdinándtól, 17 III. Ferdinándtól, 39 Lipóttól és 10 III. Károlytól származót. A többi 34 közül is 5 elveszett armálisra, 5 meglevő, de a család le származásával nem egyező armálisra, 15 régi kétségtelen nemességre, 2 birtokadományra, 2 székely nemességre és 5 más jogcímre hivatkozott. Természetesen a XVIII. század óta az arány fokozatosan még inkább a nemesi levéllel bíró nemesek javára tolódott el, nemcsak a sok új nemes, hanem a régiek fogyása révén is s ma már a nemesi címre igényt tartók a legtöbb esetben armálisra tudnak hivatkozni vagy legalább is emlékezni.

Miközben a parasztság így gyarapította a nemességet új elemekkel, ugyanakkor a nemességből a parasztság felé valamelyes visszaáramlás is folyt. Ezek alkalmait elsősorban azok a családi összeköttetések teremtették meg, melyek a parasztmódra élő kisnemesek és a jobbágyok között fordultak elő. Főleg sok leány ment férjhez nemesi kúriákból jobbágyportákra s a leányrész gyakran juttatta a parasztállapotú férjet félnemes helyzetbe, néhány nemzedék után pedig, amikor a származási kapcsolatok az emlékezetben már elmosódtak, jogtalanul a teljes nemesség állapotába is. A XVIII. században lefolytatott nemességigazolások során azonban a kiele mezheterlenül összekeveredett szegény nemesi és paraszti réteg jó része gyakorlatilag kiesett a nemességből. Az ugocsamegyei Csorna ősi kuriális községének a XVIII. század első felében például,

nemesi perét elveszítve, egyszerre egészben le kellett tenni a nemességet.

A családi kapcsolatok szertesztét futó szálain keresztül végbemenő parasztosodás mellett állandóan jelentékeny volt a parasztelekre szállott nemesek száma is. Voltak, akik így ínséges nemességüket cserélték fel bővebb jobbágysággal, voltak, akik a török uralom alá esett területről elmenekülve, így vetették meg új életük alapjait, de igen gyakran a címeres nemeslevélhez jutó nemeseket is ide kellett sorolni. A címeres nemesi levél ugyanis — miként említettük — nem változtatott a megnemesített megélhetésének módján. A jobbágysorban élő új nemes tehát, ha egyidejűleg nem talált otthonra valamely városi vagy önálló mezővárosi közösségben, valami uradalmi állásban, katonai tisztségben, polgári hivatalban, rendszerint továbbra is régi parasztföldjén élt, ez a föld azonban — miként említettük — a törvények és ismétlődő megyei jogszabályok értelmében a nemeslevéllel nemesi birtokká nem tétethetett. Főleg a központi kormányzat ellenőrző tevékenységének XVIII. századi kifejlődése előtt természetesen az is éppen úgy megtörtént, hogy az armalistanak a földesúri szolgálatoktól a földesúr által legtöbbször megszabadított telke az idő múlásával a nemesi egytelek, a kúria jellegét vette fel, miként más esetekben az is, hogy a paraszttelken élő nemes idővel valóságos jobbágyviszonyba került. A XVIII. századi úrbérrendezés által a nemesi és parasztföld között meghúzott tiszta vonal után az 1828. évi országos összeírás alkalmával 4170 egész jobbágytelken ültek nemesek. E telkek ugyan az összes jobbágy telkeknek alig 2%-át tették ki, de — minthogy egy telekre ekkor a jobbágyok átlaga szerint 3, a 4170 telekre együttvéve tehát 12,000 háztartás számítható — a jobbágyföldön parasztoskodó nemesek az egész nemességnek kb. 10%-át alkották.

A nemesség soraiból végül sokan cserélték fel a nemesi állapotot a városi polgár állapotával, gyakran a polgárságnak azzal a jogilag alacsonyabb mértékével is, amit a mezővárosok parasztpolgársága jelentett. Az utóbbira vonatkozólag sok példa főleg az Alföldön a magyarországi török hódítás megindulása óta található. Az itt összetömörült és magukra hagyott városi közösségek, a magyar parasztonkormányzatok e bő forrásai sok birtokát veszített menekült nemesnek adtak otthont és életének új alapot, akik ezért szívesen ejtették el értéktelenné vált nemesi jogaikat. Debrecen, Kecskemét, Nagykőrös vezetői is sokszor kerültek ki nemesi származású polgárokból. Debrecen városban 1847-ben 728 ott lakó nemesi írtak össze s jellemző arra a polgári öntudatra, amely e városok polgárságát eltöltötte, hogy Debrecen városnak az a három követe — Komáromi Csipkés (II.) György, Dobozy István és Pósalaky János — akik a nemesi jogok érvényesülésének minden útját elvágó szabad királyi városi diplomát Bécsben és Pozsonyban tíz hónapon át kifejtett szorgalmazással 1693-ban kieszközölték, egyformán nemesi származásúak voltak.

A mellett tehát, hogy az egymástól nagy társadalmi szakadékkal elválasztott nemességet és parasztságot a nemesség nagyobb részének is sajátját alkotó paraszti életforma szálainak egész szövedéke fűzte össze, a két társadalmi réteg között szüntelenül folyó s elsősorban a parasztság felől a nemesség felé irányuló áttételek is szerves függéseket hoztak létre. Az életforma közössége és a szerves összefüggések kölcsönössége a népi kultúra sorsának alapvető tényezője volt, akár belső mélységét, akár külső indításait tekintve.] Ezek területére érve előbb-utóbb találkozunk kell azzal a kérdéssel, hogy a nemességnek és parasztságnak — illetőleg egyiknek vagy másiknak — mennyiben volt öröksége az eredendő magyarság.

Nagy múltra tekinthet vissza az a felfogás, mely a

nemességet azonosnak tekintette a honfoglaló magyarsággal s ennek megfelelően a parasztságot, vagyis a jobbágságot azzal a szolganéppel vette egynek, amelyet a magyarok maguk alá vetettek. A magyarság — írta Pálóczi Horváth Ádám már 1814-ben — eredeti teljes szabadsággal bíró nemes nemzet volt, azok pedig, akik most «jobbágyoknak neveződnek, azok akkor mind szolgák voltak, kiknek számuk utóbb némely meghódolt tartományok lakosaiból szaporodott, de ezek a nemzet neve alatt sohasem értetődtek, hanem csak a nemesek vagy katonák». A nemzet fogalma tehát ebben a felfogásban egy volt a nemesség fogalmával s erre kell gondolnunk, ha azt látjuk, hogy még Kazinczy Ferenc is — Berzeviczy Gergelynek a parasztokról szóló könyvéről írva Berzsenyi Dánielnek — a nemzetet érezte meggyalázva Berzeviczynek a birtokosokra vonatkozó megjegyzései miatt. A rendi szemlélet alapján politikailag csak a nemesség volt a nemzet s e szemléletnek a nemzet kialakulásának koráig való visszavetítése valóban nem vezethetett más eredményre, mint arra, hogy a honfoglaló nemzet később egészében a nemességben foglalt helyet. Ez a felfogás nemcsak a szépirodalom és a közirodalom körében talált otthonra, hanem — elsősorban Werbőczy István Hármaskönyvének ígérete alatt — a történettudományban is. Bár el kellett ismerni, hogy a honfoglaló magyar elem egyrésze utóbb «megszűnt a kiváltságos osztályhoz tartozni», s hogy a nemesség jogával utóbb «idegenek» is felruháztattak, a magyar nemesség — olvashattuk — mégis lényegében megmaradt az, ami volt: a régi szabad magyarság, s így «sehol sem fedezi annyira egymást a jogi s a tényleges nemzet, mint itt». Napjainkban is azt olvashatjuk tudományos munkában, hogy «az ősi jogaival élő honfoglaló magyarság mint kiváltságos osztály, idővel nemességgé alakult át».

Ez a felfogás nemcsak a nemzet, hanem — nyíltan vagy hallgatólag — a honfoglaló magyarság, az eredendő

magyar népiség körét is a nemességre szűkíti le. Ha ugyanis a honfoglaló magyarok valamennyien szabad nemesek voltak, akkor a paraszti jobbágnép csak azokból az idegen népelemekből tevődhetett össze, melyeket a magyarok meghódítottak. Ez esetben tehát fel kell tételni, hogy a parasztság a nemesség jogaival élő honfoglaló magyarok és ivadékaik hatása alatt lett magyarrá.

Voltak, akik ellenkező véleménynek adtak kifejezést. Táncsics Mihály például azt hirdette a jobbágyfelszabadítás előestéjén, hogy a parasztok az «eredeti ős magyarok» ivadécai. Ezek az egyoldalú állítások azonban a társadalmi fejlődés mentetét és lüktető mozgását annyira leegyszerűsítik, amilyen az a valóságban sohasem volt. Az ilyen szemlélet nem veszi figyelembe, hogy külső és belső erők örökös hullámzásban tartják a társadalmat, rajta új és új képleteket hoznak létre, különböző elemeit egybefűzik, a közösségeket szétoldják és egymással eltérő új viszonyokba állítják s forradalmi rázkódásban vagy lassú erjedésben átformálják időnként a társadalom egész arculatát. Az előadottakból eléggé kitűnik, hogy a nemesség és a parasztság között az idők folyamán rendkívül nagymérvű cserélődés és elegyedés ment végbe, de azt is tudjuk, hogy a nemesség és a jobbágság rendi világa nem vezethető a honfoglalás koráig vissza, sőt az a társadalmi szerkezet is, melynek helyére lépett, szintén merőben más volt, mint az, amellyel a magyarság a Kárpátok ölében megjelent. Bár az egyes társadalmi rétegek a nagy társadalmi fordulók és a fejlődés lassan őrlő mozgalmai közben — ha nem tartoztak azok közé, melyeket a mozgalom hajtóereje az emelkedés útjára emelt — az új rendben is legalább addigi állásuk megmentésére törekedtek, ez a törekvés mégis sokszor meddő maradt.

A társadalomtörténet síkján állva, tekintetbe kell venni azt a körülményt is, hogy egyszintű és egyrétegű

társadalom már a honfoglaló, steppei nomád magyarság sem volt. E nomád pásztortársadalom ugyanis önmagában teljes társadalom, nép lévén, nem csupán urakból vagy nyájtulajdonosokból állott, hanem az azokat szolgálókból is. A szegényebb közrendű magyarokban ismerhetni fel a magyar parasztság ősi törzsét, miként előkelőiben a későbbi nemesség ősi magját. A mai hazában ez az egész társadalom telepedett meg, s így honfoglalása nem hasonlítható össze az orosz törzsekre uralkodó dinasztiként telepedett varégok csoportjával vagy az angol szigetre átkelt s az ittlakók előkelő osztályává lett normann harcosokkal. A társadalomtörténet tényein kívül utalni lehet végül arra is, hogy a nemesség mindig kis részét alkotta a magyarságnak. A XVIII. század végén és a XX. század első felében — miként említettük — minden huszadik ember volt nemes az országban. Nem szabad ugyan figyelmen kívül hagyni, hogy az ország nem nemes népe a XVIII. században mesterséges úton, a telepítések és a tömeges önkéntes beköltözések révén, nagy mértékben meggyarapodott, viszont azt is tekintetbe kell venni, hogy a XVI—XVIII. században a nemesség is nagy mértékben növekedett új nemesekkel. Az eltolódások a távolabbi múltra is visszanyúlnak, az arányt azonban alapjában nem változtatják meg. A krónikás a XIII. században azt írta, hogy «az udvarnokok, várszolgák, más szolgálók, szabadosok és szolgák csaknem az egész országot megtöltik». Általában mindenkor csak 10—20 nem nemesre vagy hasonló társadalmi vonalon álló személyre esett egy-egy nemes vagy hasonló társadalmi elem. Aligha lehet kétséges, hogy ha csak e tized-huszdnyi elem lett volna a honfoglaló magyarság ivadéka, a magyarság nagyon hamar elmerült volna hódítottjai idegen tömegében, annál inkább, mert a történelem tanúsága szerint a hódítót a beolvadás inkább szokta fenyegetni, mint a meghódoltat. Az a

körülmény azonban, hogy a magyarság nem merült el, sőt Mátyás korában az egész ország lakosságának kb. 80%-át alkotta, arra mutat, hogy a középkori magyarság, melyben a nemesség szintén csak töredéke volt a parasztságnak, minden rétegében nagy népi erőre támaszkodott.

A magyar nemesség és a magyar parasztság tehát a magyar törzsöknek egyforma testvérága, s a történelem során idegen elemekkel is különbség nélkül gyarapodtak, sohasem olyan mértékben azonban, hogy a magyarság népi egyénisége veszendőbe ment volna. Kétségtelen, hogy e kollektív egyéniségben a nemesség mindig társadalmi kiválasztódás eredményét jelentette. Miként azonban az olyan nemesek, akik az idők folyamán a parasztságba hanyatlottak le, nem valamennyien az egyéni képesség-hiányának, hanem társadalmi erőknek és külső csapásoknak is sújtottjai voltak, akként a parasztságból a nemesség körébe emelkedők sem mindig egyéni képességek, hanem társadalmi erők és szerencsés körülményeknek is emeltjei voltak. A nemesség azonban egészében így is olyan szelekció volt, amelyben általában a törevő, küzdőképes, eredményes, az alkalmakat megragadó és alkalmazkodó erők találkoztak össze. E nemesség nagy történelmi műve a nemzet politikai hatalmának kiépítése és megtartása. Ez feladata is volt, minthogy a politikai jogoknak csak ő volt részese. Mellette a parasztságnak az elmozdíthatatlan gyökeres népi erő, a tápláló talaj feladata jutott, a történelem mérlegén nem kisebb érdem, hiszen a nemesség olyan vidéken, ahol nem támaszkodhatott saját vérű magyar paraszttömegre, — elsősorban a Felvidékekre kell gondolnunk — idővel az idegen parasztsághoz hasonult és elveszett a magyarság számára. így, egyetlen szerves test részeként egészítette ki egymást nemesség és parasztság.

JEGYZETEK.

Az előadottak nem nyújtanak mást, mint szempontokat a kérdésnek: a nemesség és parasztság újkori történeti viszonyának átfogó szemléletéhez. Ezt a viszonyt a különböző, főleg társadalom- és politika--történeti munkák gyakran érintik, anélkül azonban, hogy az a maga egészében fejlődéstörténetileg külön megvizsgáltatott volna. E jegyzetekben tehát a kérdésre vonatkozó sajátos irodalomra nem mutathattunk rá, csupán a szövegbe illesztett idézetek és adatok irodalmi és levéltári forrásainak a tárgyalás sorrendjében való megjelölésére szorítkozunk.

A nemesség és jobbágyság társadalmi szakadására vonatkozólag Hont megye kérvénye II. Józsefhez *K. Nagy Sándor*: A jobbágyság története Magyarországon (Nagybecskerek, 1891). 131. l.; az 1603. évi kolozsvári statútum *Kolosvári—Óvári*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye (Corpus Statutorum, a továbbiakban így idézve: Corp. Stat., Budapest, 1885—1904) I. k. 262. l. A jobbágyok ruhaviselése tekintetében a Corp. Stat. kötetében számos tilalom található. Pl. III. k. 228, IV. l. k. 588, V. l. k. 619. l.

A főnemesség és a köznemesség különbségeiről és ellentéteiről *Acsády Ignác*: Magyarország Budavár visszafoglalása korában (Budapest, 1886) 145. l.; *Mályusz Elemér*: A reformkor nemzedéke. Századok, 1923. évf. 41, 53—60. l.; *Szekfü Gyula*: Magyar Történet IV. k. 172—173. l. A birtokos, a «possessionátus» nemes fogalmának meghatározása Torna megyében Corp. Stat. II. l. k. 324. l., Pozsony megyében Corp. Stat. IV. l. k. 556. l.; a táblabíró-dzsentriről *Tóth László*: A gentry-társadalom történetéhez. Turul, 1939. évf. 55—62. l.; a «gyengébb tehetségű» nemesről az 1741: 63. te.; a taksásokról a Corp. Stat. II. l. k. 79., 324. l.; a kuriális nemesek viszonyairól *Szabó István*: Ugocsa megye. Magyarság és Nemzetiség. I. sor. l. k. (Budapest, 1937) 85—89. l. az armalista nemes «személyi» nemességére az 1595: 6. s az 1613: 4. te, továbbá Corp. Stat. II. l. k. 79., 505, IV. l. k. 556., 831. l.; a más megyékben birtokos, «protugus» nemesekre Corp. Stat. IV. l. k. 831., V. l. k. 42. l. s Vas megye 1549. évi második dicájának jegyzéke az Orsz. Ltár-ban.

A székely nemesség társadalmi megoszlásáról az 1602. évi Básta-féle összeírás tájékoztat. Ekkor a hat székely székben

volt: 102 «főember», 2172 lófő, 030 darabont, 5033 szabados, akik a székely szabadság 1502. évi elvesztésekor jobbágysorba taszítottak, de most újra szabadok lettek s végül 850 jobbágykötelékben élő székely. {*Connert János*; A székelyek intézményei. [Kolozsvár, 1901] 95. 1.) A lófő, a darabont és a szabados általában parasztsorban élő falusi kisbirtokos volt s nagy vagyoni és társadalmi távolság a «főember»-eket sem választotta el tőlük.

A birtokos és a birtoktalan nemesség arányára az idézett 1549. évi komárom- és vasmegeyi dica-jegyzékek az Orsz. Ltár-ban, a további adatok *Szabó István* i. m. 133—137., 101.1., *Szekfü Gyula* i. m. VII. 03—05. 1., *Fényes Elek*: Magyarország*, statisztikája I. k. (Pest, 1842) 118. 1.; *gróf Dessewffy Aurél* összes művei, sajtó alá rendezte Ferenczy József (Budapest, 1887), 82. 1.; a jobbágytelek évi jövedelméről *Szabó István*: A magyar parasztság története (Budapest, 1940), 00. 1.; Zala" megye statútuma a nemesi kúria mértékéről Corp. Stat. V. 1. k. 8. 1.; Győr megye statútuma az egytelkes, armalista, paraszttelken élő és menekült nemesek katonaaállításáról Corp. Stat. V. I. k. 42. 1.; a lóval vagy ekével bíró nemesek Corp. Stat. III. k. 9. 1., V. 1. k. 271. 1.; Máramaros megye 1057. évi statútuma Corp. Stat. III. k. 137. 1.

A kisnemesség életformájáról *Szehfű Gyula*: Három nemzedék és ami utána következik (Budapest, 1934), 71. 1., *Takács Mária*: Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830—1847. (Budapest, 1909), 12.1., *Szehfű Gyulai, m.* (Magyar Tört.) V. k. 180—181. 1.; az armalistára nem vonatkozó posztóviselési tilalom Corp. Stat. III. k. 288. 1.; az 1500. évi turócmegeyi statútum Corp. Stat. IV. 1. k. 218.1.; az 1712. évi borsodmegeyi Corp. Stat. II. 1. k. 372. 1.

A kisnemesség elszegényedésének folyamatáról *Mályusz Elemér* i. m. 43., 59. 1., *Takács Mária* i. m. 11. 1.; Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig (Budapest, 1888) 735—738. 1.; *Szekfü Gyula* i. m. (Magyar Tört.) VI. k. 116.1.; Niczky nézete *Marczali Henrik*: Magyarország II. József korában (Budapest, 1881—1888) I. k. 173. 1.; az ügyvédek száma *Fényes Elek*: Magyarország leírása I. k. (Pest, 1847) 191. 1.

A parasztság társadalmi rétegeiről *Szabó István* i. m. (A m. parasztság tört.); a «félnemes»-ekről Gömör megye Corp. Stat. II. 1. k. 357. 1.; a francia-, cseh- és lengyelországi nemesség arányáról *Szabó Ervin*: Társadalmi és pártharcok a

18/49-es magyar forradalomban (Bécs, 1921) 42. 1.; az ugoicsa-megyei nemesi falvak szegénységéről *Szabó István* i. m. (Ugoicsa megye) 178. 1.

A második részben a felsőbb társadalmi rétegek kicserélődése kapcsán I. Ferdinánd 1527—1532. évi adományairól *Acsády Ignác*: Régi magyar birtokviszonyok (Budapest, 1894) 58. 1.; az ugoicsai birtokos nemesség kicserélődéséről *Szabó István* i. m. (Ugoicsa m.) 136, 167—169. 1.; a szabolcsmegyei nemességre vonatkozólag idézett 1553. évi magyar dica-jegyzék az Orsz. Ltár-ban s *Illésy János*: Az 1754/55. évi országos nemesi összeírás (Budapest, 1902) 93—98. 1.; a kismemesség kicserélődéséről Ugoicsa megyében *Szabó István* i. m. (Ugoicsa megye) 176. 1.

Thököly Imre származásáról *Angyal Dávid*: Késmárki Thököly Imre (Budapest, 1888), Bakócz Tamáséről *Szebfű Gyula* i. m. (Magyar Tört.) IV. k. 183. 1.; Nagylucsei Dóczy Orbánéről az Orsz. Ltár Dl. 18,054., 18,055., 18,056. sz. oklevelei; továbbá *Apor Péter*: Metamorphosis Transylvaniae (Budapest, 1927) 1. cikk.

A nemesítésről *Werbőczy István* Hármaskönyve I. r. 4. és 6. cikkei. Özv. Homonnay Drugeth Györgyné nemesítési kötelezvényei NRA 883—34. sz. a. az Orsz. Ltár-ban; az 1626. évi abaújmegyei utasítás *Csorna József*: Jobbágy-nemesítések. Turul 1895. évf. 202—203. 1.; az armális kihirdetéséről az 1630: 30. s az 1655: 36. te.; az 1688. évi sopronmegyei statútum Corp. Stat. V. 1. k. 204; az 1638. évi zalamegyei Corp. Stat. V. 1. k. 123. 1.

Az 1754/55. évi nemesi összeírás összesített számai Illésy János i. m. 148—149. 1. Az összeírás számaiban némi eltolódást idéz elő, hogy az összeírást megyénként végezték s így a több megyében birtokos nemes annyiszor szerepel a végösszegben, ahány megyében birtoka volt. A szabolcsmegyei igazolásokról a Cat. Nob. Com. az Orsz. Ltár-ban.

A paraszt állapotú embernek a jogállását, akinek nemes származású felesége volt, világosan jelöli meg Pozsony megye 1747-ben a katonai teher elosztása céljából elrendelt összeírás utasításában: az olyan nem nemes, akinek felesége van, vagy gyermekei személyük szerint nem mentesek az adótól, de a nemesi birtok után — feltéve természetesen, hogy a nemes feleség révén nemesi birtok került a jobbágyállapotú ember kezére — adót nem fizetnek. Corp. Stat. TV. 1. k. 831. 1.

A nemességből a parasztságba hanyatlás kapcsán Csorna esete *Szabó István* i. m. (Ugocsa m.) 179. 1.; az 1828. évi összeírás jobbágytelken ülő nemeseinek száma *Szabó István* i. ni. (A m. parasztság tört.) 68. 1.

A városok nemes lakosságára idézve Debrecen példája. L. *Herpay Gábor*: Nemes családok Debrecenben. (Debrecen, 1925) 12. 1.; *Szabó István*: Debrecen szabad és királyi városi rangra emelése 1693. Debreceni Szemle 1938. évf. 244—256. 1.

A nemesség és a honfoglaló magyarság azonosságát valló felfogásról *Szekfü Gyula* i. m. (Magyar Tört.) VII. k. 17. L. *Grünwald Béla*: A régi Magyarország. III. kiad. (Budapest, 1910) 137. 1.; *Marczali Henrik* i. m. I. k. 146—153. 1.; *Thirring Gusztáv*: Magyarország népessége II. József korában (Budapest, 1938) 57. 1. A jobbágyok «eredeti, ős» magyarságáról Táncsics *Szabó Ervin* i. m. 83. 1. A XIII. századi szolgáló népek arányára *Szentpétery Imre*: *Scriptores rerum hungaricarum*. I. k. (Budapest, 1937) 192. 1.; a Mátyás-korabeli magyarság arányáról az országban *Mályusz Elemér*: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. Magy. Műv. Tört. II. k. 124.].

Szabó István.